

ПРОБЛЕМАТИКА ПОДАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

ISSUES OF PRESENTATION AND RESEARCH OF ELECTRONIC EVIDENCE THROUGH THE PRISM OF JUDICIAL PRACTICE

Ковтуненко О.А., студентка III курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дашко Д.С., студент III курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті детально розглядаються актуальні проблеми, пов'язані з поданням та дослідженням електронних доказів у судовій практиці. У зв'язку з постійним розвитком технологій, електронні докази набувають все більшого значення в контексті розгляду судових справ. Автори статті проводять дослідження щодо сучасних підходів до подання електронних доказів, їх допустимості та ролі у прийнятті рішень в судовому процесі. У рамках дослідження ретельно аналізуються складнощі, пов'язані зі збором, аутентифікацією та дослідженням електронних доказів, що активно використовуються у правозастосовній практиці. Досліджується питання відповідності цифрових доказів вимогам законодавства, а також можливості відрізнення їх від фальшивих та недостовірних доказів. Також увага приділяється і проблемам, пов'язаним з конфіденційністю та захистом персональних даних, оскільки це стає все важливішою темою у світі електронних комунікацій. Заключні висновки статті базуються на широкому спектрі матеріалів судової практики, зокрема, у цивільних справах. В результаті проведеного дослідження автори статті надають рекомендації, спрямовані на ефективне використання електронних доказів у правозастосовній практиці. Особливий акцент робиться на необхідності удосконалення законодавства та процедур, які регулюють використання електронних доказів, а також на значущості методики навчання та підготовки юристів до роботи з електронними доказами. Крім того, зазначається важливість використання спеціалізованого програмного забезпечення для збереження та аналізу електронних доказів. У підсумку зазначаємо, стаття підкреслює необхідність постійного вдосконалення правового регулювання сфери електронних доказів, оскільки технології постійно розвиваються, а використання електронних доказів стає все складнішим завданням для судової системи.

Ключові слова: електронні докази, судова практика, законодавство, аналіз, правові вимоги, недостовірні докази, конфіденційність, судові рішення.

The article discusses in detail the current issues related to the submission and examination of electronic evidence in court practice. Due to the constant development of technology, electronic evidence is becoming increasingly important in the context of court proceedings. The authors of the article conduct a study of modern approaches to the presentation of electronic evidence, its admissibility and role in decision-making in court proceedings. The study thoroughly analyzes the difficulties associated with the collection, authentication and examination of electronic evidence that is actively used in law enforcement practice. The author examines the issue of compliance of digital evidence with the requirements of the law, as well as the possibility of distinguishing it from false and unreliable evidence. Attention is also paid to the issues related to confidentiality and protection of personal data, as this is becoming an increasingly important topic in the world of electronic communications. The conclusions of the article are based on a wide range of case law, in particular, in civil cases. As a result of the study, the authors of the article provide recommendations aimed at the effective use of electronic evidence in law enforcement practice. Particular emphasis is placed on the need to improve the legislation and procedures governing the use of electronic evidence, as well as on the importance of the methodology for educating and training lawyers to work with electronic evidence. In addition, the author emphasizes the importance of using specialized software for preserving and analyzing electronic evidence. In conclusion, the article emphasizes the need for continuous improvement of the legal regulation of electronic evidence, as technology is constantly evolving and the use of electronic evidence is becoming increasingly challenging for the judicial system.

Key words: electronic evidence, judicial practice, legislation, analysis, legal requirements, unreliable evidence, confidentiality, court decisions.

Постановка проблеми. Процеси діджиталізації, які швидко поширюються у майже кожній сфері суспільного життя, вимагають належної уваги й необхідної правової регламентації. Кожного дня у світі з'являються нові науково-технологічні досягнення, сучасні бази даних та інформаційні моделі. Проте, варто врахувати, що кожний новий крок у законодавстві потребує детального дослідження та інтерпретації з доктринальної точки зору.

Не виключенням є сфера правосуддя, де внаслідок законодавчих реформ процесуальних кодексів, вперше у національному праві з'явилася категорія «електронний доказ» та було встановлено процесуальний режим їх подання та дослідження у судових справах. Однак, в судовій практиці виникають певні проблеми й неоднозначності, пов'язані з цією новизною.

Серед таких проблем можна виокремити відсутність чіткого визначення поняття «електронний доказ» та відповідних критеріїв його визнання й прийняття судом. Також існують питання стосовно допустимості та достовірності електронних доказів, а також їхньої презентації перед судом. Більше того, інтерпретація судами норм, пов'язаних з електронними доказами, може варіюватися, що призводить до неоднозначностей у правозастосовній практиці.

Метою цього дослідження є аналіз судової практики, пов'язаної з використанням електронних доказів, виявлення проблематичних аспектів та розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання цієї сфери. Основним завданням є з'ясування обсягу та меж використання електронних доказів, встановлення їхньої достовірності та допустимості, а також розробка рекомендацій з удосконалення процедури їхнього представлення та розгляду у судах.

Аналіз досліджень та публікацій. У попередніх дослідженнях вчені, такі як І. Ю. Татулич, С. О. Чорний, О. І. Антонюк, Ю. С. Павлова, Д. Д. Луспеник, В. С. Петренко, висвітлювали питання правових аспектів електронних доказів. Ці дослідження вже принесли значний внесок у розуміння даної проблематики.

Разом із тим, деякі важливі аспекти використання електронних доказів не набули широкого висвітлення на сторінках юридичної літератури та потребують подальшої наукової дискусії. Зокрема, недостатньо уваги було приділено впливу електронних доказів на сам процес здійснення правосуддя. Важливо розглянути, як використання електронних доказів впливає на доведення фактів та забезпечення справедливості судового процесу, а також обґрунтованості судових рішень.

Наприклад, у роботах Чорного С.О. та Антонюк О.І. були сформульовані рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері електронного доказування, шляхом виокремлення окремої статті в ЦПК України та в Законі України «Про електронні документи й документообіг». В нашому випадку, ми зосередили більш увагу на практичній сфері й проаналізували недоліки законодавства станом на теперішній час, крізь призму судової практики й надали свої пропозиції щодо подальшої трансформації норм процесуального права.

Поряд із цим обговоренню підлягають питання стосовно достовірності та допустимості електронних доказів, зокрема, визнання електронних доказів дійсними, дослідження методик їх збору та зберігання, а також впливу окремих технічних аспектів формування електронних доказів, з використанням технології цифрового підпису.

Зважаючи на викладене, дослідження спрямоване на заповнення певних прогалів у сфері правового регулювання електронних доказів у цивільному та інших формах судочинства. Авторами заплановано провести детальний аналіз впливу електронних доказів на судовий процес та зосередитися на питаннях їх достовірності. Результати цього дослідження сприятимуть подальшому розвитку науки, а також нададуть практичні рекомендації щодо використання електронних доказів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед головних перешкод належного застосування інструменту електронних доказів слід визначити оцінку їх належності, допустимості, достатності та достовірності, оскільки саме від цього залежить, чи вплине цей доказ на результати розгляду справи. Проаналізуємо законодавство та декілька нещодавніх рішень судів цивільної юрисдикції.

Згідно із ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Факти сьогодення вказують, що суспільство й розвиток юриспруденції не стоять на місці й знаходяться у постійній динаміці. Загалом виникнення такого поняття, як електронний документ, а надалі використання його, як електронного доказу, свідчить про те, що наявна швидка та досить цікава електроніфікація.

Цікавість полягає у тому, що з'являються та створюються різноманітні механізми правового регулювання даного аспекту, але звісно наявна проблематика, яка частіше висвітлюється у процесі судового розгляду відповідної справи. Суд, у свою чергу, тлумачить положення ЦПК України задля подальшої конкретизації по справі. Задля подальшого захисту засобів захисту суб'єктивних прав і інтересів учасників правовідносин, які припустимо уклали договір у електронній формі, будуть використовуватись електронні докази під час розгляду відповідного спору судом, тобто відбувся процес їх активізації.

Спочатку слід звернути увагу на те, що електронні докази є самостійним засобом доказування, який виділяється на підставі особливостей носія такої інформації. Згідно із ст. 100 ЦПК України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Українське суспільство як і весь світ рухається в майбутнє, в цифровізацію багатьох процесів, один з яких – це ведення бізнесу он-лайн. Так у Постанові Харківського апеляційного суду від 31 січня 2023 року у справі № 643/2835/21 позивач наголошував на тому, що він є сучасним банком, особливостями якого є укладення договорів в електронній формі. В цій справі позивач намагається відстояти своє право на проценти за користування кредитом спираючись на те, що сайт банку містить всі умови обслуговування фізичних осіб, а анкета-заява, яка була підписана позивачем, доказує приєднання до цих умов.

Вирішуючи вказану справу, судом було висловлено позицію: «Колегія суддів відхиляє доводи скарги щодо особливостей проекту монобанк – укладення договорів в електронній формі відповідно до розміщених на сайті банку Умов обслуговування рахунків фізичної особи та здійснення банківського обслуговування дистанційно без відділень, оскільки електронна форма договору не звільняє позивача від процесуального обов'язку доведення заявлених у позові підстав відповідно до визначених у ст. 76–81, 100 ЦПК України вимог щодо належних, допустимих, достатніх та достовірних доказів, у тому числі електронних» [2].

Виникає цілком логічне питання, а що за «процесуальні обов'язки»? У зазначеній справі суд посилався на постанову Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 року у справі № 342/180/17, в якій зроблено висновок: «у переважній більшості випадків застосування конструкції договору приєднання його умови розробляє підприємець (в даному випадку Банк). Оскільки умови договорів приєднання розробляються банком, тому повинні бути зрозумілі всім споживачам і доведені до їх відома, у зв'язку із чим банк має підтвердити, що на час укладення відповідного договору діяли саме ці умови, а не інші» [3].

Застосування рішення ВС в цій справі є виправданим, оскільки банк, як на підставу своїх вимог, надав посилання на сайт, а повинен був довести, що відповідач був ознайомлений з відповідною редакцією цього сайта. Тут ми і бачемо проблематику електронних доказів: можливість зміни інформації, складність її фіксації, що і породжує недовіру до цього засобу доказування.

Слід розібрати Постанову ВС від 21 грудня 2022 року у справі № 299/2706/20 про поновлення на роботі. Позивач посилався на роздруківку електронного листування як доказу у справі.

Позиція суду: роздруківка електронного листування не може вважатись електронним документом (копією електронного документа) у розумінні положень частини першої статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», тобто не може вважатись доказом, бо не містить кваліфікованого електронного підпису, який є обов'язковим реквізитом електронного документа, оскільки в такому разі неможливо ідентифікувати відповідника повідомлення, і зміст такого документа не захищений від внесення правок і викривлення. Тому, електронне листування між сторонами справи та/або роздруківка електронного листування не може вважатись належним письмовим доказом [4].

Зазначена справа дає можливість виділити ще одну проблему: обізнаності не тільки простих людей, а навіть юристів щодо застосування норм процесуального права в розумінні електронних доказів.

Взагалі питання щодо електронного листування як доказу пронизана багатьма проблемами, так, є багато рішень, де суд наголошує, що переписка у Viber, Skype та інших месенджерах, включно з голосовими повідомленнями та іншим, є належним електронним доказом у судових справах (справа № 910/5408/21) [5], але слід зазначити, що треба дотримуватись умов:

- електронний підпис, як було зазначено вище;
- треба мати оригінал копії електронного доказу (справа № 910/17662/19) [6];

– повинні бути прописані умови в договорі між сторонами щодо листування, як, наприклад, у справі № 904/2882/18: «Окрім того, у договорі, укладеному між сторонами, не наведено умов щодо можливості електронного листування під час його виконання, щодо погодження між сторонами відповідних адрес для електронного листування та переліку осіб, уповноважених вести зазначене листування» [7];

– тощо.

Окрім цього слід наголосити увагу на ознаках електронного доказу. Як зазначає Ю.С. Павлова, виділяються наступні ознаки електронних доказів:

- електронні докази не мають матеріальної форми;
- необхідність використання програмних та технічних засобів для дослідження електронного доказу;
- наявність технічного носія інформації;
- специфічний процес створення та зберігання інформації, який надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і навпаки, надає можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носіїві; відсутність копій електронних доказів [1].

У історії українського законодавства був Закон України «Про електронний цифровий підпис». Він наразі втратив чинність й схожі положення даного закону містяться в ЦПК України. Втратив чинність, оскільки з'явився новий, більш вагомий, а саме Закон України «Про електронні довірчі послуги». Окрім цього, слід звернути увагу на ст. 237 ЦПК, електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам.

Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів. Потрібно також врахувати, що не вважається письмовим доказом паперова копія електронного доказу, але коли подано паперову копію електронного доказу, то суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої паперової копії оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Електронний доказ повинен мати свої відповідні реквізити, про що, на жаль, не знають навіть кваліфіковані юристи, але на практиці вже наявний ряд судових рішень, де висвітлюється дана проблематика.

Наприклад, практика щодо допустимості та належності скріншотів з соціальних мереж є сталою і позиція суддів завжди однакова: «не може взяти до уваги скріншоти листування у соціальній мережі Вконтакте, як достовірні, оскільки в соціальних мережах може зареєструватися будь-яка людина і під будь-яким іменем, перевірити таку інформацію неможливо, а тому вона є недопустимим та неналежним доказом» [8] (справа № 201/6130/19 та № 667/266/15-ц). Така позиція суду цілком виправдана, так, кожна сторінка в соціальній мережі має свій унікальний номер, посилання, але підробити його дуже просто, а тому, на сьогодні єдиний спосіб використати інформацію з соціальних мереж чи веб-сайтів – це скористатися забезпеченням доказу через суд або судову експертизу. Ми вважаємо, що більш діючим буде все-таки перший варіант, за яким суддя одразу ознайомиться з доказами, хоча не треба забувати про відповідні наслідки: обов'язок подати позовну заяву протягом десяти днів, що, на нашу думку, не дуже зручно та виправдано.

Поняття «електронні докази» з'явилося в цивільному процесуальному праві відносно нещодавно: у кінці 2017 року. За декілька років користування цим видом доказів в українському судочинстві склалася відповідна практична проблематика, яку ми хочемо розібрати.

Варто зазначити, що проблем дійсно чимало: відтворення, засвідчення, відмежування копії від оригіналу, забезпечення електронних доказів у суді тощо.

Особливу увагу слід приділити саме проблематиці забезпечення доказів, процедура якої розкрита у параграфі 8 глави 5 розділу 1 ЦПК. Відповідно до пункту 2 статті 116 ЦПК, способами забезпечення судом доказів є допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням, заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів. У необхідних випадках судом можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів, визначені судом. З практичної точки зору, дану проблематику ми розглянемо на прикладі кейсу щодо використання скріншотів, як електронного доказу.

Популярним видом електронних доказів є аудіо/відеозаписи. І тут вже чимало проблем:

- право на особисте життя, закріплене в статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та охорону інтересів буде порушено у випадку, якщо запис проводився без відому особи, так у справі № 520/22743/21 01 лютого 2023 року другий апеляційний суд зазначає: «Вирішуючи питання про допустимість доказів, наданих позивачем у вигляді аудіозапису, на якому міститься нібито телефонна розмова позивача... суд, враховуючи вищевикладені норми чинного законодавства, правомірно зазначив про те, що позивачем не надано суду доказів попередження та отримання згоди посадової особи відповідача на здійснення запису розмови, як не надано і будь-яких інших доказів наявності у нього законних підстав втручання у приватне спілкування особи та здійснення звукозапису розмов» [10].

- доказ того, що голос на аудіозаписі належить особі. Є чимало справ, де особа заперечує те, що на аудіозаписі саме її голос, в такому випадку треба вчасно подати клопотання про проведення експертизи, або довести поважні причини неподачі такого клопотання вчасно, в інакшому випадку судом не буде прийнято цей доказ (справа № 613/1249/15-ц) [11].

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що використання електронних доказів, як засобу доказування, при розгляді й вирішенні цивільних справ на сьогодні вже стало доволі поширеним явищем. Багато в чому цьому сприяє не тільки розвиток інформаційних технологій, в цілому, а й обрання учасниками спірних правовідносин електронної форми комунікації та застосування технологій електронного документообігу, завдяки яким здійснюється фіксування обставин, що в подальшому підлягають встановленню судами при розгляді відповідних спорів. Водночас аналіз законодавства та практики його застосування, зокрема, на рівні правових позицій Верховного Суду, дозволяє виокремити низку проблем, які, на нашу думку, потребують першочергового вирішення, зокрема:

1. Покращити процедуру забезпечення електронних доказів – збільшити терміни їх подання або розробити новий спосіб через систему «електронний суд», який дозволив би фіксувати інформацію з веб-сайтів та соціальних мереж без залучення судді та подальшої подачі позову;

2. Стимулювання на законодавчому рівні використання у бізнес-практиці електронного підпису, як обов'язкового елементу для надання послуг он-лайн, особливо в фінансовій сфері. Також ми вважаємо, що треба зробити так званий «фільтр», наприклад, якщо кредит, який хоче взяти особа, перевищує 30 мінімальних заробітних плат на перше січня відповідного року, то обов'язковим реквізитом такого правочину повинен бути електронний цифровий або кваліфікований підпис.

3. Посилити обізнаність юристів щодо застосування електронних доказів: дайджести, статті, коментарі

та практичні поради Верховного Суду. Одним з дієвих методів, на нашу думку, є збільшення часу на розбір цього нового інституту вищими навчальними закладами у рамках предмета «цивільне процесуальне право», а також, для покращення обізнаності людей, додати у предмет «право» шкільної програми вивчення цього виду доказів.

Вважаємо, що дотримання всіх трьох вищезазначених пропозицій сприятиме поліпшенню досвіду використання електронних доказів. Щодо першого пункту, це покращить, зокрема, ефективність всебічного встановлення

обставин справи та дозволить зменшити ризик втручання у зміст електронних доказів. Другий пункт дозволить уникнути зловживань через виявлення прогалин та розв'язання проблеми відсутності підпису в електронних документах. Останній пункт, як і попередні два, сприятиме зменшенню навантаження на суддів, збільшить довіру до судової системи, прискорить розгляд справ, підвищить якість роботи бізнесу. Це в свою чергу призведе до створення нових підприємств у нашій державі, сприятиме залученню інвестицій та розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 79. С. 102.
2. Постанова Харківського апеляційного суду від 31 січня 2023 р., судова справа № 643/2835/21. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108869972>
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. судова справа № 342/180/17. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998244>
4. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 21 грудня 2022 р. судова справа № 299/2706/20. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108260226>
5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 03 серпня 2022 р. судова справа № 910/5408/21. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971>
6. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 вересня 2021 р. судова справа № 910/17662/19. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99818578>
7. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 11 червня 2019 р. судова справа № 904/2882/18. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82426143>
8. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 13 липня 2022 р. судова справа № 201/6130/19. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105402312>
9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 27 листопада 2019 р. судова справа № 667/266/15-ц. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86207417>
10. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 01 лютого 2023 р. судова справа № 520/22743/21. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108854811>
11. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 26 червня 2019 р. судова справа № 613/1249/15-ц. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82914926>